

Bir Mekân Unsuru Olarak İstanbul'un Ahmed Midhat Efendinin Romanlarına Tesiri

Mehmet DOĞANAY*

Özet: Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatının önde gelen isimlerinden ve ilk romancılarımızdan olan Ahmed Midhat Efendi, romanlarında vak'aları çok geniş bir mekân yelpazesinde cereyan ettirir. Romanlarını, halkın kültür seviyesini yükseltmek için bir eğitim aracı olarak gören yazar bu amaçla, okuyucuya bilgi vermek düşüncesiyle roman kahramanlarını dünyanın değişik coğrafyalarında dolaştırır. Bu mekânlar içinde İstanbul, en çok karşımıza çıkanıdır. Zaten ilk romancılarımızın genellikle mekânda İstanbul'a lokalize oldukları görülür. Bununla birlikte Türk edebiyatının en çok roman yazan yazarları arasında yer alan Ahmed Midhat, romanlarında mekân olarak İstanbul'u en çok kullanan yazarların başında gelir. İstanbul, onun romanlarına bir mekân unsuru olarak bir çok yönüyle aksetmiştir.

Anahtar Kelimeler : Ahmed Midhat Efendi, roman, İstanbul, mekân.

Effect of İstanbul to Ahmed Midhat Efendi's Novels as A Place Factor

Abstract: Ahmed Midhat, one of the first novelist of Turkish literature and the foremost literature in Tanzimat preiod of Turkish literature, gives the events in a very wide range of settings in his novels. For he considers his novels as a medium to culvivate people, to inform them he makes his characters travel in different parts of the world. Among these places, İstanbul is the one that we mostly come across. It's even clearly seen that our first novelists generally choose İstanbul as a setting. Also, being among the Turkish novelists that wrote many novels, Ahmed Midhat is the first of the writers who used İstanbul as a setting in their novels. İstanbul, as a setting is reflected in his novels almost with its all characteristics.

Keywords: Ahmed Midhat Efendi, novel, İstanbul, setting.

GİRİŞ

Türk edebiyatı, 19. yüzyıldan itibaren Batı edebiyatının tesiri altında kalmaya başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak, edebiyatımızda bazı yeni edebî türler ortaya çıkmıştır. Bunların içinde, muhtevastaki teferruat dolayısıyla, gerçek hayata daha yakın olan roman türü özel bir yere sahiptir.

Türk edebiyatında ilk romanların vak'aları genellikle İstanbul'da geçmektedir. Şemseddin Sâmî'nin Taaşşuk-ı Tal'ât ve Fıtnat'ı (1872), Nâmık Kemal'in İntibah'ı (1876) ile Ahmed Midhat Efendi (1844-1912) nin pek çok romanında İstanbul, mekân olarak önemli yer tutar.

İstanbul, ilk romancılarımız içinde, eserlerinin çokluğuyla dikkati çeken Ahmed Midhat Efendinin romanlarında çok daha yoğun olarak

* Türk Dili Okutmanı, Dumlupınar Üniversitesi.

işlenmektedir. Onun romanlarında İstanbul, bir mekân olarak bir çok yönüyle karşımıza çıkar. Bunun sebeplerinden birisi ve belki de en önemlisi, onun eserleriyle hayatı arasında sıkı bir münâsebetin var oluşudur. (Tanpınar, 1985:445; Uğurcan, 1986:185-189; Ülgen, 1994:3-18) Zira Ahmed Midhat'ın hayatında, İstanbul dışında geçen dönemler de bulunmakla birlikte, onun yazarlık bakımından asıl verimli yılları İstanbul'da geçmiştir. Bu açıdan, İstanbul'un onun hayatında ve romanlarında tuttuğu yer oldukça geniştir.

Şehir portreleri ve mekân incelemelerinin edebiyat, sosyal tarih, kültür tarihi ve sosyoloji gibi sahalardan şüphesiz büyük önemi vardır. Bu türden incelemeler bakımından, Ahmed Midhat Efendinin romanlarının dikkate değer unsurlar ihtiva ettiği görülmektedir. Onun, zaman zaman konu dışına çıkarak verdiği bilgiler de romanlarını söz konusu unsurlar açısından daha zengin hâle getirmektedir.

Ahmed Midhat Efendinin romanlarındaki bu zenginliği incelemenin, edebiyat tarihimize ve bilhassa bizde roman türünün gelişmesine katkıda bulunacağı düşüncesi, böyle bir konuyu araştırmamızı sağlamıştır. Bu düşünceden hareketle, bu makalemizde Ahmed Midhat Efendinin romanlarında bir mekân olarak İstanbul'un yerini ana hatlarıyla incelemeye çalışacağız.

İSTANBUL'UN BİR MEKÂN OLARAK AHMED MİDHAT EFENDİNİN ROMANLARINDAKİ YERİ

Ahmed Midhat Efendinin, araştırmamız sırasında sayıları altmışı bulan hikâye ve romanlarından sadece “telif romanları” incelenmiştir ki bunların sayısı otuz altıdır.*

Bu romanların yirmi dördünde, İstanbul mekân olarak sık sık yer alır. On ikisinde ise, başka şehirler söz konusudur. Bu durum onun romanlarında İstanbul'a ait yansımaların az olmadığını ve ağırlığı teşkil ettiğini göstermektedir. (Ketene, 1987:22)

---

*Ahmed Midhat Efendinin bazı romanları, Lâtin harfleriyle muhtelif zamanlarda yayımlanmıştır. 2000 yılından itibaren de Türk Dil Kurumu tarafından yazarın romanlarının tamamı Lâtin harfleriyle yayımlanmaya başlanmıştır. Biz çalışmamız esnasında romanların Osmanlı Türkçesiyle basılan orijinal nüshalarını esas aldık.

Ayrıca, çalışma boyunca yazarın romanları referans olarak verildiğinde, 'Ahmed Midhat Efendi' adı tekrar edilmemiş, sadece roman adları ve sayfa numaraları zikredilmiştir. Kaynakça kısmında, incelenen romanların hepsinin de ğil, alıntı yapılanların künyeleri verilmiştir.

İstanbul'un, Ahmed Midhat'ın romanlarındaki yerini şu başlıklar altında incelemek mümkündür : İstanbul tarihi, İstanbul'un tabii ve mimarî güzellikleri, İstanbul'un semtleri, İstanbul'da sosyal hayat.

İstanbul Tarihi

Ahmed Midhat Efendinin romanlarında, İstanbul tarihinin muhtelif devirlerine ait bilgiler bulunmaktadır. Yazar, şehrin miladın 395. senesinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasından başlayarak, kendi yaşadığı zamana kadar olan safahatının muhtelif devirlerinden çeşitli vesilelerle bahseder. Bunların içinde İstanbul'un Türkler tarafından fethine dâir kuvvetli yansımaları rastlanmaz.

Yazarın, içinde İstanbul tarihinden akisler bulunan romanları şunlardır: Süleyman Muslî, Gönüllü, Hüseyin Fellah, Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Hasan Mellah.

Bir örnek olmak üzere zikredecek olursak, bunlardan Süleyman Muslî adlı romanda Ahmed Midhat, İstanbul'un 1204'te Lâtin'ler tarafından istilâsıyla ilgili bilgiler verir. Bu bilgilerin arasında, İstanbul'un Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesinden sonra şehirde mimarî ve ahlâkî olarak çok olumlu değişiklikler olduğunu belirttiikten sonra şöyle bir soru sorar: "Acaba Rum İmparatorluğu'nun Lâtin İmparatorluğu'na tahavvülü esnasında dahi böyle bir intizam ve inzibat hâsıl olup olmadığı şu aralık hatırıma hutûr eder mi?" (Süleyman Muslî:142)

Midhat Efendi, bu sorunun cevabını vermeden önce, bizde tarihî araştırmalara önem verilmediğini belirtir. Osmanlı tarihinin de yeterince araştırılmadığından yakındır. Ayrıca Bizans tarihi araştırmalarının hiç yapılmadığını söyler. Bizans tarihi için yabancı kaynaklara gitmenin gerekli olduğunu, bu kaynaklara gitmeyen insanların da böyle bir soruyu cevaplamak bir yana, akıllarına bile getirmeyeceğini ifade eder. Yazar bundan sonra, romandaki vak'anın cereyanının kolay anlaşılması için zaten bu bilgilere ihtiyaç olduğunu söyleyerek, İstanbul'un 1204'te Lâtin'lerce istilâsından önceki durumuna ait bilgiler içeren cevabını verir:

"Mâlûmdur ki İstanbul'da birkaç asır devam eden hükûmete Rum-i Şarkî imparatorluğu denilmesi o tarafta yani Roma'da bir de Rum-i Garbî İmparatorluğu bulunmasından ne'şet eylemiş ve bu iki imparatorluk an-asıl cism-i vahid iken miladın 395 tarihinde Theodosius nam imparatorun vefatı esnasında oğulları Honorius ile Arcadius'un Roma mülkünü Şarkî ve Garbî diye iki kısma ayırıp her kısmı birer müstakil imparatorluk olmak üzere teşkil etmelerinden vücûda gelmiştir." (Süleyman Muslî:143)

Bu sırada İstanbul'da, yani Doğu Roma'da ahlâksızlık son sınırındadır. Bu durumu yazar şöyle ifade etmektedir :

“Sevdalısını imparatorluk makamına kadar is’ad için kocasına kasd eden imparatoriçeler mi istersiniz? Kezalik müntehabını bu belâlı mevki’ye çıkarmak için o mevki’in varisi kendi ciğerparesi evladını kurban eden imparatoriçe valideleri mi istersiniz? Zevcesine malik olmak için karındaşına kasd eden birader mi istersiniz? Hâsılı hayal ve tasavvura bile sığmayacak bir hâl ki maazallah!” (Süleyman Muslî:144-145)

İstanbul’un Tabî ve Mimarî Güzellikleri

Ahmed Midhat’ın romanlarındaki İstanbul, tabî ve mimarî güzellikleri açısından son derece güzel ve herkesi kendisine hayran bırakan bir şehirdir. Özellikle Marmara Denizi üzerinden şehre giren roman kahramanlarının hayranlıklarını yazar bazen kendisi dile getirirken, bazen de roman kahramanlarının dilinden verir.

Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar adlı romanda, Marsilya’dan kalkan bir vapurla bir sabah İstanbul önlerine gelen roman kahramanları Polini ile Mustafa Kamereddin, şehrin görünüşüne hayran olurlar :

“Hele bir sabah Polini ile Mustafa Kamereddin uykudan uyanarak kendilerini Ayastefanos önlerinde bulup da oradan İstanbul ve Adalar ve Kadıköy ve Üsküdar ve Boğaziçi ve derûn-ı Haliç’in döne döne enzâr-ı temâşâları önünde güya her biri başka bir memleket imiş gibi şayan-ı hayret levhalar tasvir etmesi, yalnız Polini’yi değil Mustafa Kamereddin’i dahi çıldırtmak derecelerine getirmiş idi. İstanbul’a bu suret-i duhûlün enzâr-ı erbâb-ı temâşâda tasvir eylediği acayip kalemle tarif edilmez. Görmeye muhtaç şeylerdendir. Bu tesir, yalnız İstanbul’u ilk defa olarak gören ecnebîlerde vaki’ olmakla dahi kalmayıp, an-asıl İstanbullu oldukları hâlde bir müddet gaybûbet etmiş bulunanlarda dahi hâsıldır ki bunu tecrübe eyleyenler de nevâdirde değildir.” (Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrâr:239)

İstanbul’un mimarî güzelliklerine ait olarak Taaffûf adlı romanda, Râsih tarihî mekânları ve eski mimarî yapıları ziyaretten hoşlanan birisi olarak anlatılırken şehrin muhtelif tarihî ve mimarî mekânlarından ismen de olsa söz edilir :

“Gezmeye gidecek mi? Önüne açılan yollar kendisini İstanbul’un birkaç yerinde kâin Çukurbostan’lara, ya Kadırga’ya, Yedikule’ye, Tekfur Sarayı’na, Binbirdirek, Kıztaşı’na, Dikilitaş’a, Çemberlitaş’a, filân götürür veyahut haricen İstanbul surunu boylandı. Galata’da Arap Camii, Yeraltı Camii, Boğaziçi’nde Anadolu ve Rumeli Hisarları, Kavak’da Yoros Harabesi gibi yerler Râsih’in mesire yerleri idi. Kâğıthane, Göksu, Veliefendi, Fener filân bu delikanlıyı hiç de mütelezziz edemeyen yerlerden idi.” (Taaffûf: 175)

Ahmed Midhat Efendi, İstanbul’a Anadolu’dan, Rumeli’den ve dünyanın hemen her tarafından insanlar geldiğini, bu yüzden şehre “nev-i beşerin sergi-i umûmîsi”denilse doğru olacağını belirtir. Gelenlerin bu şöhretli şehre

hayran olduklarını, dünyada emsali bulunmadığına hükmettiklerini ve bunları gazetelerinde ve seyahatnamelerinde yazdıklarını anlattıktan sonra, "Fakat hakka'l-insaf bir düşünelim . Acaba bunca seyyahlar İstanbul'umuzun letafet-i sun'îsine mi hayran kalırlar?" sorusunu sorar. Sorunun cevabını verirken, İstanbul'da pek çok mimarı hayrette bırakacak nice güzel cami ve minareler olduğunu da belirtir :

"Saraylar ve kışlalar gibi birtakım enbiye-i cesîmemiz dahi şehrimiz için ziynetten addolunabilir. Lâkin bunlar şehrimizin cesametine nisbetle yüzde ancak yarım derekesinde dahi kalmazlar. Enbiye-i aliyye ve muntazaması bu kadar az olan ve sahil-i bahrde olduğu hâlde henüz bir muntazam rıhtımı bile bulunmayan şehrin letafet-i sun'îyesi hiçbir kimseye hayret-bahş olamayacağını kemâl-i tevazu'la teslim etmeliyiz." (Süleyman Muslî:138-139)

Yazar burada, İstanbul'u süsleyen muhtelif mimarî eserlerin sanat değerlerine ve şehri güzelleştirmek hususundaki kıymetlerine bir diyeceği bulunmadığını, ancak bu tür eserlerin şehrin büyüklüğüyle mütenasip bulunacak kadar fazla olmadığını anlatmaktadır.

Midhat Efendinin, İstanbul'un tabî ve mimarî güzelliklerine değindiği başlıca romanları şunlardır: Acâib-i Âlem, Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrâr, Eski Mektuplar, Hasan Mellah, Süleyman Muslî, Jön Türk, Paris'te Bir Türk, Vah, Taaffüf, Bahtiyarlık.

İstanbul'un Semtleri

Ahmed Midhat Efendinin romanlarında, İstanbul'un hemen bütün semtleri çeşitli vesilelerle okuyucunun karşısına çıkar. Romanların çoğunda bu semtler fonksiyonel bir mekân unsuru olmamakla birlikte onun romanlarının ana mekânının İstanbul olduğunu göstermektedir.

Bunların içinde Beyoğlu, dönemin eğlence merkezi olarak tebâruz etmekte ve diğer semtlere göre kendisinden daha çok bahsettirmektedir. Mehmet Kaplan, İstanbul'un Türk edebiyatındaki etkilerini değerlendirdiği makalesinde, Midhat Efendinin, romanlarının çoğunda İstanbul'u dekor olarak aldığını ve kahramanlarını şehrin pek çok semtinde dolaştırdığını söyleyerek, onun alafranga hayatın temerküz ettiği mekân olması hasebiyle Beyoğlu'nun üzerinde çok durduğunu ifade eder. (Kaplan, 1987 :37-59)

Ahmed Midhat Efendinin alafranga hayatın merkezi olarak gördüğü Beyoğlu, onun romanlarına Karnaval, Henüz On Yedi Yaşında, Bahtiyarlık, Müşâhedât ve Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı romanlarda bütün tafsilâtıyla girer. Adı geçen romanlarda semtin eğlence mahallerini her yönüyle tasvir eden yazarın amacı, buralarda gördüğü çirkinlikleri gözler önüne sermektir.

Ahmed Midhat Efendinin romanlarında “asıl İstanbul” kısmında yer alan semtlerden en çok karşımıza çıkanlar Eminönü, Sirkeci ve Bahçekapısı’dır. Bunlardan başka Aksaray, Langa, Şehzadebaşı, Süleymaniye, Mahmutpaşa, Tahtakale, Davutpaşa, Ayvansaray, Yedikule, Ayastefanos ve Eyüp semtleri çok yoğun olmasalar da ara sıra görünürler. Ahmed Midhat Efendi şehrin “asıl İstanbul” kısmını medenîleşme bakımından yetersiz bulur. Şehrin bu kısmında beşerî ihtiyaçların karşılanması konusunda güçlükler vardır, dolayısıyla yazar, bu konuda şu hükmü verir: “Hakikat payitahtımızın İstanbul cihetini bir şehir addetmekten ise, azîm ve cesîm bir köy addetmek daha münasip olur.”(Hayret:6)

Paris’te Bir Türk adlı romanda Nasuh’a, Paris’le şehrin İstanbul cihetini mukayese ettirir:

“Paris’te herhangi tarafta olsanız gecenizi geçirebilirsiniz. Öyle İstanbul’da olduğu gibi maazallahu Teala geceyi Fâtih’te geçirmeye mecburiyet elverip de bir ahbabhanesi dahi bulunmasa, bakkal dükkânında zeytin ekme yiyerek, kahvehane peykesinde (o da kahveci razı olursa, çünkü sizi kabule hiçbir mecburiyeti yoktur.) beytute muhtaç kalmazsınız.” (Paris’te Bir Türk:122)

Gayr-i ahlâkî bir hayat tarzı yaşandığını düşündüğü için Beyoğlu’na iyi gözle bakmayan Ahmed Midhat Efendi, “asıl İstanbul” kısmındaki olumsuzluklar dolayısıyla, sosyal imkânlar bakımından Beyoğlu’nun üstünlüğünü sürekli dile getirir.

Şehrin “asıl İstanbul” kısmı Ahmed Midhat Efendinin romanlarında daha çok ikamet ve iş yeri merkezi olarak görünmektedir.

Anadolu yakası da ikamet mahalli olarak romanlarda yer almakla birlikte, burada bulunan Bağlarbaşı, bir eğlence ve tenezzüh yeri olarak tasvir edilmektedir. Millet Bahçesi de roman kahramanlarının çokça uğradıkları mekânlardandır.

Köprü şehrin ortasında İstanbul ve Beyoğlu’nu birbirine bağlayan bir unsur olduğu kadar, üzerinde tezahür eden İstanbul hayatına ait manzaralar ile renkli tablolar oluşturur.

Boğaziçi ve Adalar konuyla ilgili kaynaklarda mesire oluşlarıyla tanıtılırken Ahmed Midhat Efendinin romanlarında bu yönleri pek görünmez. Adalar, onun romanlarında zaten fazla yer tutmazken Boğaziçi daha çok tasvir cihetiyle ele alınmaktadır.

İstanbul’da Sosyal Hayat

İstanbul’daki sosyal hayata dâir Ahmed Midhat Efendinin romanlarında oldukça teferruatlı bilgiler olduğunu görüyoruz. Midhat Efendinin çalışmalarına konu olan romanlarında, aslî kahramanların çoğu, konak veya

yalılarda oturur. Felâtun Bey ile Râkım Efendi adlı romanda Râkım, Çengi adlı romanda Canberd Bey gibi bazı kahramanlar ise, nisbeten kötü evlerde kalırlar. Gerek bu evlerin gerekse konak ve yalıların etrafında teşekkül eden günlük hayat unsurlarının ayrıntısına Ahmed Midhat Efendinin romanlarında rastlayabilmekteyiz.

Konak ve yalılarda ev sahiplerinden daha çok onlara hizmet eden arabacılar, kayıkçılar, cariyeler, bahçıvanlar, aşçılar vb. vardır. Tanzimat'tan sonra hızlanan Avrupalılaşıma, konak ve yalıların mimarîsinden başlayarak ev içi düzenine kadar her şeyini etkilemiştir. Yazar bu etkilenme sonucu ortaya çıkan zevksiz mimarîyi ve düzeni tenkit etmekte, Batılı da olsa estetik olana karşı çıkmamaktadır.

Taaffüf'te, hemen bütün konaklar için geçerli olan konak hayatının belli çizgileri vardır. Bu konak, halk arasında Dâniş Bey konağı diye bilinen bir konaktır. O dönemde konaklar sahibinin adı ile bilinmektedir ve konağa mensup olmak ayrıcalıktır.

“Bu konak halkı eski konaklar gibi öyle pek kalabalık değildir. Asıl familia halkı bir hanım, bir efendi, bir hanımın vâlidesi bir de küçük oğlundan ibarettir. Bunlardan sonra haremde bir kethüda kadın ve birisi hanıma ve diğeri efendiye mahsûs iki hizmet câriyesi, bir çocuk dadısı, bir büyük hanımın halayığı vardır. Selâmlıkta bir vekil harç, bir harem kethüdası, bir ayvaz, birisi gündüzleri efendiyle birlikte gider, diğeri konakta kalır iki uşak, bir arabacı, bir muâvini bulunup bahçe tarafında dahi bir aşçı, bir yama, bir seyis, bir külhancı, bir de bahçıvan vardır.”
(Taaffüf: 5)

Yazar bu duruma göre, bu insan kalabalığının hesabını yapar. Buna göre, “familia halkı cem'an dört nüfus”, “haremdeliklerin mecmûu beş ve selâmlık halkının mecmûu on iki kişidir.” Yazar bu kalabalığın “eski zamanlara göre pek muhtasar bir heyet” olduğunu söyler.

Eski Mektuplar adlı romanın ikinci derece kahramanlarından Fâiz Beyin yalısı da bize yalı hayatının genel çizgilerini vermektedir.

İzmirli Mekteb-i Mülkiye öğrencisi Kenan'ın Fâiz Beyi yalısında ziyaret etmesi üzerine yazar bu yalıyı ayrıntılı biçimde anlatır. Kenan, “Yalının misafir kabulüne mahsûs odasında yarım saat kadar bekledikten sonra, Fâiz Bey entarisıyla uzaktan” (Eski Mektuplar:82) görünür. Kenan “bir misafiri bu kıyafette kabul etmek nezâketine muhalif olduğunu bildiğinden bunu nefsine büyük bir tahkir” addeyle. “Hâlbuki Fâiz Beyin bunda bir kabahati yoktur. Çünkü uşaklar ‘taşralı bir çocuk geldi. Beyefendiyi görmek istiyormuş’ diye hareme haber göndermişler”dir. Burada uşakları, misafir bekleme odası ve haremiyle bir yalı tanıtılmaktadır.

Şehir içi ulaşımının o dönemde vazgeçilmez vasıtalarından olan vapurlar, Ahmed Midhat Efendinin romanlarında yer almışlardır. O dönemdeki üç vapur işletmesine bağlı olarak Boğaziçi ile “asıl İstanbul” arasında çalışan bu vapurlar, sahne oldukları çeşitli hayat tezahürleri ve özellikle kadın-erkek ilişkileri açısından oynadıkları olumsuz rol itibarıyla Ahmed Midhat Efendinin romanlarında ele alınan mekân unsurlarındandır.

İstanbul, Boğaz’ın ve Haliç’in tabii olarak üçe bölüdüğü bir büyük şehirdir. Şirket-i Hayriyye’nin 1855’te faaliyete geçmesine kadar, deniz ulaşımı kayıklarla sağlanmaktadır. Zenginlerin yalılarında zaten özel kayıkları ve kayıkçılar vardı. “Orta hâlli sınıf ise ‘pazar kayığı’ denilen ve içine karşılıklı kırk elli kişi” nin bindiği vasıtalarla gelip gider. (Musahipzâde Celâl:181) Şirket-i Hayriyye vapurları seferlerine başlayınca, hem Boğaziçi şenlenmiş, hem de vapurlar İstanbul hayatının renkli tezahürlerine sahne olan mekânlar hâline gelmiştir. Kendisi de Beykoz’da ikamet ettiği sürece bu vapurlardan istifade eden, bunları çalışma odası gibi kullanan yazar, bazen bir mahalle gibi, İstanbul hayatının belli yönlerini yansıtan vapurları en çok ölçsüz kadın-erkek münasebetlerine sebep oluşları yönüyle tenkit ederek söz konusu eder. Meselâ, vapurların özellikle kıç tarafında kadınlara mahsus olan yere gidebilmek için, kadınların erkeklerin önünden geçirilmesini tasvip etmez.

Vah adlı romanın çapkın kahramanı Behçet’in, vapurda gözüne kestirdiği Ferdâne Hanım’ı takip etmesinin üzerine yazar, bütün bir romanın vak’asını kurar. Müşâhedât adlı romanda, vapurda konuşmalarına şahit olduğu Ermeni kadınlarının takibi yine bir roman doğurur. Vapurlar o dönem hayatının bir aynası durumundadır.

Ahmed Midhat Efendinin romanlarında, sosyal hayatla ilgili olarak Beyoğlu’ndaki alafranga eğlencelerin yanında, geleneksel eğlencelerimize de rastlanmaktadır. Bunun en önemli ve tafsîlâtlı örneği helva sohbetleridir. Yazar bunu folklor kitapları kadar ayrıntılı vermekten başka, millî bulduğu bu tür oyun ve eğlencelerin kaybolmasından dolayı üzülür. Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr adlı romanda “O zamanın muhabbetleri içinde helva sohbetleri dahi var idi.” diyerek bu sohbetleri anlatmaya başlar. Buna göre, “Helva sohbeti demek, içtimâ eden ahbaba bir gaziler helvası ziyafeti çekmek olup, iştiha açmak için bu helva ile beraber bir de lahana turşusu arz olunur.” Bazen de Frenklerin supesi gibi yatsılık yemek olarak, helvanın yanına birkaç sahan yemek ilâve edilir. “Hele yapılacak helva keten helvası olur ise, ahbâbı bunu kendileri çevirip, bu arada gayet lâtif helva şarkıları çağırılır.” Yapılan gaziler helvası olursa, tellenip pullanan helva topu, bundan sonra helva sohbetleri düzenleyecek kişiye helva şarkılarıyla takdim edilir. Bu gibi toplantılarda her zaman helva olacak diye bir kaide yoktur. “Helva yoksa hane sahibinin mürüvvetine göre, yatsıdan sonra bir

tabla yemiş çıkarılıp ahbaba arz olunur.” (Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr: 356)

Helva sohbetlerini böyle ayrıntılı bir biçimde anlatan Ahmed Midhat Efendi, bu eğlencelerin zamanla kaybolması karşısında, “Bu eğlenceler fena eğlenceler değil idi. Hem millî şeyler idi hem pek lâtif idi. Ama sonra halkın mizacına ârız olan inkılâb, bunların esâmisini bile unutturdu .” (Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr:356) diyerek üzüntüsünü dile getirir. Ahmed Midhat Efendi Jön Türk adlı romanda uzun dokümanter bilgi şeklinde verdiği kına gecesi gibi eğlencelere Avrupaî unsurlar karışmasından rahatsız olmaz . Eski ve yeniyi mukayese eden yazar, adı geçen romanda yapılan modern kına gecesini beğenir.

Ahmed Midhat'ın romanlarında, İstanbul'un tenüzzüh mekânları olan mesirelere ait yansımalar da görülür. Mesirelerde, İstanbul'un sosyal hayat tabloları vardır. İstanbul halkının yaz aylarında rağbet ettikleri pek çok mesire bulunmakla birlikte, bunların içinde Kâğıthane ve Göksu'nun öteden beri ayrı bir yeri olagelmıştır. Bu mesirelerin her birinin ayrı husûsiyetleri ve âdetleri olduğunu söyleyen Refik Ahmed, bunların kimisine suları, kimisine de mevki'i ve manzarası için gidildiğini kaydeder. (Refik Ahmed, 1927: 185) Her mesirenin ayrı saatleri vardır ve belirli vakitlerinden ve husûsiyetlerinden istifade için, aynı gün içinde birbirine yakın birkaç mesireyi dolaşanlar bile vardır.

Bununla birlikte Ahmed Midhat Efendi, mesireleri tabî güzelliğinden çok buralara gelen insan unsuru açısından ele alır ve mesirelerdeki seviyesiz kadın-erkek ilişkilerini eleştirir. Mesireler yazarın bu tür eleştirileri için bir zemin teşkil eder.

Mesirelerin, özellikle 19. yüzyılda, kadın-erkek ilişkilerinde, aile yapısına kadar uzanan bir toplumsal bozulmaya yol açtuklarını belirten M. Fâtiş Andı, bu durumun devrin yazarlarından özellikle romancıların dikkatini çektiğini söylemektedir. Andı, ilk romancılarımız Şemseddin Sâmî ve Ahmed Midhat'tan, devrinde Batıcı olmakla suçlanan Halit Ziya'ya kadar dönemin hemen bütün romancılarının mesirelerin seviyesizliğini tenkit ettiklerini belirtir. (Andı, 1995: 136-138)

Ahmed Midhat Efendinin romanlarında, İstanbul'un en gözde mesiresi olan Kâğıthane'ye ait en çok tafsilât, Felâtun Bey ile Râkım Efendi adlı romandadır. Buradaki kahramanların bir kısmı, birkaç defa Kâğıthane'ye giderler. Bir defasında Râkım, kızlarına ders verdiği İngiliz Ziklas ailesiyle buraya gider. Hakkında fazla tafsilât verilmeyen bu gidişte, Ziklas ailesi “Râkım'ın sûret-i refakatinden” memnun kalırlar. (Felâtun Bey ile Râkım Efendi, s. 34) Râkım'ın gayr-i meşru ilişki kurduğu ve câriyesi Canan'a ders

verdiği Jozefino bir ara Kâğıthane'ye gitmiş, ama buradan zevk alamamıştır. Romanda adı verilmeyen bir ailenin de kız ve câriyelerine ders veren Jozefino, bu aileyle mezkûr mesireye gitmiş ancak, bu gidiş “pazar gününe müsadif olduğundan, arabalar içinde mahpus kalınıp kıra çıkıldığına göre, kır” görülememiştir. (Felâton Bey ile Râkım Efendi, s. 79) Bunun sebebi arabaların etrafında “hırsız gibi dolaşmakta bulunan zen-perestân”dır. Herkes bunları da bir eğlence olarak görüp aldırılmazken Jozefino bundan zevk alamamıştır. Aralarındaki bir konuşmada bu durumu öğrenen Râkım, ona zevk alabileceği bir Kâğıthane gezisi yaptırmaya karar verir. Râkım, oranın zevkinin, kalabalık günler olan cuma ve pazar günleri çıkarılamayacağını söyler. Râkım Jozefino'ya, “Bir salı veyahut çarşamba günü gideriz. O güzel sahralar, çayırlar tenhadır. Bize her güzelliklerini arz ederler. Başka günlerse oraları at ve araba panayırına döner.” (Felâton Bey ile Râkım Efendi: 79) der.

Jozefino ile yaptığı bu konuşmadan sonra, yapacakları Kâğıthane gezisi kararını câriyesi Canan'a ve dadısı Fedâî'ye açıklamak için zemin arayan Râkım ile bunlar arasında bir konuşma geçer. Bu konuşmada Râkım Fedâî'ye, Canan'ı gezmeye götürüp götürmediğini sorar. Fedâî'nin Canan'ı ancak oturdukları semt olan Salıpazarı ile az ötesi olan Tophane'ye kadar gezdirdiği anlaşılır. Bunun üzerine Râkım, “Yok a dadıcığım, şöyle seyir yerine, meselâ İhlamur'a filâna” der. Bu ara söze karışan Canan'ın söyledikleri, onun kişiliği kadar, mesirelerin durumunu da açıklar : “Oraları fena efendim. Kadınlar erkekler çok fena. İnsan rahatsız oluyor. Evimiz daha iyi.” (Felâton Bey ile Râkım Efendi:80)

Bununla birlikte, verilen karar üzerine, Kâğıthane'nin تنها olduğu bir gün Râkım, Kayıkçı Osman Amca, Canan, Fedâî Dadı ve Jozefino Salıpazarı iskelesinden Kâğıthane'ye doğru açılırlar. Haliç boyunca Kâğıthane'ye varırlar. “Eşyayı karaya çıkarıp bir ağacın altına şilteleri” yayarlar. (Felâton Bey ile Râkım Efendi:95) Akşama kadar tenhalıktan istifade ile burada nezih ve güzel bir gün geçirirler. Râkım ve Jozefino, Canan'ın eğlenmesi amacıyla ağaç altlarında, çayırıklarda birbirlerinin peşinden koşarlar. Sofraya oturdukları zaman, buraya gelmekle iyi ettiklerinden ve Kâğıthane'nin tabii güzelliklerinden bahsederler. Akşama doğru şehre dönerler.

Ahmed Midhat Efendi, ideal tiplerinden olan Râkım'ın bu gezisi münasebetiyle mesirelerin umûmî durumu hakkında değerlendirmeler yapar. Ona göre, “Umum indinde seyrangâha gitmekten maksat kırını, sahrayı, açıklığı, çimenleri, çiçekleri görmekten ziyade halkı görmek yahut daha doğrusu, halka kendisini göstermek”tir. (Felâton Bey ile Râkım Efendi:98) Yazar, Râkım ve çevresindekilerin yaptığı gibi, bir ağaç altında oturup güzel vakit geçirmek yerine, binlerce insan ve araba arasında, toz toprak içinde

vakit öldürenleri düşününce, “İnsanın seyir mahallerine buğz edeceği gelir.” der.

Ahmed Midhat Efendi, alafrangalığı tenkit etmek için, adı geçen tipin temsilcisi Felâtun Bey'e de bir Kâğıthane gezisi yaptırır. Yazarın amacı Râkım ile aralarındaki farkı gözler önüne sermektir. Felâtun, ahlâken düşük metresi Polini'yi küstürmüş ve ona kendisini affettirmek için bir Kâğıthane âlemi vaad etmiştir. Okuyucuyla diyaloga giren yazar, Râkım'ın gezisini kastederek, “Eğer onu beğenmedinizse, şu sûretle icra edilmiş olan bir Kâğıthane âlemini olsun bakalım beğenir misiniz?” diyerek Felâtun'un gezisini anlatmaya başlar.

“Bir cuma günü hem de Kâğıthane'nin en kalabalık olduğu cuma günlerinden birisi idi ki Kâğıthane Çayırı üzerinde birkaç bin gözün eşîa-i enzârı bir nokta üzerinde cem' olmuştu. O noktada ne vardı ? Gayet mükellef iki atlı bir kupa, içinde de gayet mükellef bir madam. Ama mükellef dediğimize dikkat lazımdır. Öyle sâir madamlar gibi mükellef değil. Sair madamlarda inci, elmas filân gibi ziynetler biraz seyrekçe görülür. Bu madam ise, elmas ve inci içinde gark olmuştur.” (Felâtun Bey ile Râkım Efendi: 99)

Felâtun'u aldatarak elde ettiği mücevherler içinde boğulan Polini, arabası içinde oturmakta ve herkese gülücükler dağıtmaktadır. Poli'nin etrafında bir sürü erkek ve bir de çalgı takımı vardır.

SONUÇ

Araştırmamız esnasında incelediğimiz, Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Karı Koca Masalı, Çengi, Yeryüzünde Bir Melek, Henüz On Yedi Yaşında, Karnaval, Dürdane Hanım, Vah, Esrâr-ı Cinâyet, Bahtiyarlık, Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrâr, Müşâhedât, Taaffûf ve Jön Türk adlı romanlarda vak'aların hemen tamamı İstanbul'da geçmekle beraber, bazılarında kimi kahramanların şehir dışına çıkmaları dolayısıyla vak'anın bir bölümü onların gittiği yerlerde geçer. Bu arada İstanbul'daki vak'alar da devam eder. Bu tür romanlarda, aynı anda, İstanbul'u da içine alan birkaç değişik mekân söz konusudur. Bu gruba giren romanlarda yazar, okuyucuyu İstanbul'un çok değişik mekânlarında dolaştırır.

Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr, Hüseyin Fellah, Paris'te Bir Türk, Süleyman Muslî, Acâib-i Âlem, Hayret, Ahmet Metin ve Şirzat yahut Roman İçinde Roman, Eski Mektuplar ve Mesâil-i Muğlaka adlı romanlarda vak'alar bazen İstanbul'da başlayıp sonra başka mekânlara kaydığı gibi, bazen da başka mekânlarda başlayıp İstanbul'a kaymaktadır. Ancak mekânın sonradan İstanbul'a kaydığı durumlarda da vak'anın İstanbul'da cereyanı sürekli olmamaktadır.

Zeyl-i Hasan Mellah, Kafkas, Cellâd, Cinli Han, Arnavutlar ve Solyotlar, Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları, Haydut Montari, Gürcü Kızı yahut İntikam, Diplomalı Kız, Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi, Gönüllü ve Altın Aşıkları adlı romanlarda İstanbul hiç söz konusu edilmez. Bu romanların bazılarında İstanbul çeşitli sebeplerle ismen geçse de şehrin romanlara mekân açısından bir tesiri yoktur.

Diyebiliriz ki İstanbul Ahmed Midhat Efendinin romanlarında bir mekân olarak -çok fonksiyonel olmasa da- tarihi, folkloru, semtleri, denizi, yalısı ve konağı ile hâsılı bir çok yönüyle yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat Efendi. (1291/1874). *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr*. İstanbul: Şark.
- Ahmed Midhat Efendi. (1292/1875). *Felâton Bey ile Râkım Efendi*. İstanbul: Kırkanbar.
- Ahmed Midhat Efendi. (1293/1876). *Paris'te Bir Türk*. İstanbul: Kırkanbar.
- Ahmed Midhat Efendi. (1294/1877). *Süleyman Muslî*. İstanbul: Kırkanbar.
- Ahmed Midhat Efendi. (1305/1885). *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*. İstanbul: Kırkanbar.
- Ahmed Midhat Efendi. (1313/1895). *Taaffüf*. İstanbul: İkdâm.
- Ahmed Midhat Efendi. (1315/1897). *Eski Mektuplar*. İstanbul: Kırkanbar.
- Andı, M. Fâtiḥ. (1995). "Tenezzühün Alafrangası", *İnsan Toplum Edebiyat*, s.136-138. İstanbul: Kitabevi.
- Doğanay, Mehmet. (1998). *Ahmed Midhat Efendinin Romanlarında İstanbul*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, Mehmet. (1987). "Türk Edebiyatında İstanbul", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-2*, s. 37-59. İstanbul : Dergâh.
- Ketene, Cengiz. (1987). *Ahmed Midhat Efendinin Romanlarında Mekân*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Erzurum: Atatürk Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Musahipzâde Celâl. (1946). *Eski İstanbul Yaşayışı*. İstanbul: Türkiye.
- Ortaç, Şükran. (1954). *Ahmed Midhat Efendinin Romanlarında ve Letâif-i Rivâyât Serisi Hikâyelerinde Beyoğlu*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Refik Ahmed. (1927). *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*. İstanbul: Sühûlet.
- Tanpınar, A. Hamdi. (1985). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan.

Uğurcan, Sema. (1986). “Ahmed Midhat Efendinin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet”, *Marmara Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2: s. 185-199.

Ülgen, Erol. (1994). *Ahmed Midhat Efendi’de Çalışma Fikri*. İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı.